

В історії можна знайти непоодинокі випадки, коли національна культура творилася далеко за межами рідної землі. Як це не парадоксально, у практиці світової літератури нерідко саме емігранти створювали високомистецькі твори. На вимушеній чужині розквітнув талант українських письменників Є. Маланюка, О. Теліги, О. Ольжича, Ю. Липи, Т. Осьмачки, В. Барки, У. Самчука, І. Багряного, Н. Лівацької-Холодної та багатьох інших майстрів пера.

*«Ми об'їхали всю землю навколо,
Пропливли океани й моря,
Та тебе не зрікались ніколи,
Україно ясна, як зоря!»*

Іван Багряний

«Серце кожного поета і романтика мусить іти на Голгофу» – ці слова належать Івану Багряному, ім'я якого довгий час було невідоме для українського читача. На рідній землі його ненавиділа більшовицька влада: ім'я митця було занесене в чорні списки зрадників народу, а твори надовго вилучені з літературного вжитку. Тільки 1991 року Івана Багряного реабілітовано – відтоді почала перевидаватися його творча спадщина.

Загалом постать Івана Багряного – одна з найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві і громадянстві першої половини і середини ХХ ст. Переслідуваний і караний на батьківщині, в УРСР, він не для всіх виявився бажаним і зручним і в еміграції. В діаспорі його політична позиція ставала предметом не лише заперечень, а й злостивих перекручень та наклепів. Замовчуваний в Україні всі повоєнні роки, він тільки останнім часом став відомий читачам на батьківщині. Тепер опубліковано тут кілька його романів, за його творами ставляться фільми, з'являються дослідження про нього. Актом справедливості і визнання (хоч і запізнитого) стало присудження йому посмертно в березні 1992 року найвищої відзнаки нашої держави – Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Народився Іван Павлович Багряний (справжнє прізвище Лозов'ягін) 2 жовтня 1906 року в селі Куземин на Полтавщині (нині Сумська область) у родині сільського муляра Павла Лозов'ягіна, якому згодом присвятив збірку поезій «В поті чола». Мати майбутнього письменника – Євдокія Іванівна Кривуша – походила із заможного селянського роду із села Куземин біля Охтирки.

З шести років навчався в церковнопарафіяльній школі в Охтирці. Хоч навчання провадилося російською, але вдома хлопець виховувався національно свідомим. Читав Л. Глібова, Т. Шевченка, сам писав вірші. За це його прозивали «мазепинцем». Пізніше вчився у вищій початковій школі, а з 1920 року – у технічній школі слюсарного ремесла, полишивши її задля навчання в Краснопільській художньо-керамічній школі, яку закінчив у 1922 році.

У ті роки (1920-1921) охтирською повітовою освітою випало завідувати ще юному Борисові Антоненку-Давидовичу, випускникові місцевої гімназії, згодом блискучому прозаїкові. Крім нього, в Охтирці активно і плідно працював цілий гурт ентузіастів: Юрій Самброс, Гриць Сергієнко, Матвій Довгополюк та ін. Інтелігенти в першому поколінні, вони встигли зробити багато: здобути духовну владу над частиною молоді, що була широ захоплена не тільки гаслами революційних перетворень, а й боротьбою за українську культуру.

Духовне піднесення тривало недовго. Уже в 1921-1922 рр. у селах і повітових містечках лютував голод. Червоноармійські загони оточили кордонами степову Україну, і десятки тисяч людей мушили вмерти. Краснопільську художньо-керамічну профшколу закрили.

Незважаючи на те, що потяг до малярства був у Івана Багряного органічним, він все ж таки вирушив працювати в шахти Донбасу. Та робітнича біографія письменника була короткочасною – кликали поезія, мистецтво; пережите, побачене, переосмислене «вимагало» нового – мистецького – вираження.

А побачити довелося багато. Бачив, як у 1920 році чекісти познущалися з його 92-річного діда і його дядька на пасіці – кололи багнетами, стріляли з револьверів. Їхня безневинна смерть тяжко вразила хлопця. Іншого дядька вислали на Соловки, звідки він не повернувся. А розкуркулення, голод, примусова колективізація, свавілля місцевої влади?.. Бунтарство визрівало в душі. Згодом у листі до Дмитра Нитченка він згадуватиме: *«Літературою почав займатись дуже рано, якщо мати за літературну працю дитяче писання віршів. Вірші я почав писати (і то по-українському) ще в російській церковноприходській школі. Почав їх писати з протесту проти вчителя і вчительки, які мене злісно називали «мазепинцем», бо я лічив (рахував) в арифметиці не так, як вони веліли, а так, як навчила мати: один, два, три, чотири... шість... вісім тощо. Це було завзяте змагання. І от під впливом байок Глібова та «Катерини» Шевченка, які я дістав нелегально (це було за царя), я почав писати войовничі вірші в другому класі, восьмирічним хлоп'ям, в 1915 (почав учитися шестирічним). Звідти й почалися мої митарства. Три роки пізніше чи чотири, у Вищопочатковій школі я вже був редактором шкільного журналу «Нація», що виходив в українській мові, бо вже тоді школа була українською».*

Повернувшись в Охтирку, він намагався знайти вихід зі складної ситуації у громадській роботі: побував на різних посадах – від секретаря заводського осередку Тростянецького цукрокомбінату до окружного інспектора й навіть політрука.

1924 року Іван Багряний вирішив стати письменником, увійшов до складу Охтирської філії спілки «Плуг», був її секретарем.

Багряний відчув: література, художнє слово – його справжнє покликання, божественне ремесло, в якому він зможе реалізувати себе як людину, творчу, мислячу особистість. Захоплювався віршами, писав сценарії, драми, повісті, на хліб насущний заробляючи малюванням, зокрема і в

дитячому містечку на Охтир-горі, куди його взяв Матвій Довгополук. Збереглась олійна картина «Охтирський Покровський собор», написана рукою Багряного.

Довколишнє життя давало чимало тем для роздумів: розкуркулення, колективізація, ідеологічний тиск на інтелігенцію. Остаточно переконавшись у лицемірстві кремлівських вождів, 1925 року порвав із комсомолом.

Проте вже тоді на власному досвіді Багряний дійшов дуже важливого висновку: в КП(б)У й комсомол мимоволі потрапило багато людей ініціативних, здібних, ладних чесно й самовіддано служити національній ідеї, інтересам українського народу. Чимало з них, теж зневірених, накладали на себе руки.

Щоб «збагатитись враженнями» (вислів Івана Багряного), з Борисом Антоненком-Давидовичем, Валер'яном Підмогильним, Борисом Тенетою робив неодноразові мандрівки по Україні з тим, щоб глибше пізнати, збагнути, що ж діється з народом, з нацією...

Сіра, вбога дійсність не приносила задоволення. Багряний вирушає у Крим, на Кубань, Поділля... З гіркотою переконується: всюди – те саме... Завітавши до редакції кам'янець-подільської газети «Червоний кордон», а потім і працюючи в ній, публікує вірші, серед яких – «Нота чорнозему», в якій звучить віра в силу землі, спроможної дати харч усім знедоленим. Зустріч із місцевими повстанцями – сільськими дядьками й парубками, які у відчаї взяли за зброю проти більшовиків, з особливим болем нагадала Івану Багряному про те, що Україна поневолена, але стихійний збройний рух приречено на поразку. Більше того, живе тіло України було силоміць розшматовано – на Східну і Західну...

У 1926 році вступив до Київського художнього інституту, через матеріальну скруту та упереджене ставлення керівництва закінчити який не вдалося. Проте під час навчання мав змогу в залі Всеукраїнської академії наук (ВУАН) слухати виступи провідних майстрів слова, діячів української культури, зокрема й Миколи Зерова. Саме тоді в київському журналі «Глобус», де секретарем був Антоненко-Давидович, і з'явився друком вірш юнака з Охтирки «В місто», підписаний його новим псевдонімом — Багряний.

Натхненний своїм учителем та академічною залюю ВУАН, молодий автор, незважаючи на матеріальну скруту, інтенсивно працював, друкувався, писав вірші та прозу. Вийшовши із «Плуга», де переважав низький літературний рівень, вступив до організації МАРС (Майстерня революційного слова), колишньої «Ланки». Тут познайомився з такими першорядними й опозиційними до режиму письменниками, як Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка, Євген Плужник, Борис Тенета, Марія Галич та інші.

Органічна національна свідомість стимулювала творчість Івана Багряного, а палка бунтівлива натура гостро реагувала на пригнічення української ідеї в різних формах її вияву. Поет шукає підтримки як серед інтелігенції, так і серед селян, до яких він тягнувся співчутливим серцем і

помислом. Поема «Ave Maria» має таку присвяту: *«Вічним бунтарям і протестантам, всім, хто родився рабом і не хоче бути ним, всім скривдженим, зборканим і своїй бідній матері крик свого серця присвячує автор».*

Звернення поета до майбутнього читача своєї поеми «Ave Maria» з проханням не іменувати його поетом можна було б вважати бравадою початківця, який зумисне демонстрував незалежність мислення і своєї позиції, привертав тим до себе увагу заінтригованих. Можна було б, якби не час створення поеми – 1929 рік, коли розпочалися арешти української інтелігенції, коли готувався показовий процес над членами вигаданої «Спілки визволення України». У такі небезпечні часи Іван Багряний видав власним коштом (видавництво «Сам») у Богом забутій друкарні Охтирки поему, у вступі до якої він розгорнув причини своєї відмови від високого ймення поета: *«Не іменуй мене поетом, друже мій, бо поети нині – це категорія злочинців, до якої не належав і не хочу належати. Не іменуй же мене поетом, бо слово поет скорочено стало визначати: хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрист, ледар...».*

Такі обвинувачення на адресу «хижих і пролазливих» земляків своїх, які,

Родившись з крилами, не вчилися літати,

Родившись гордими – навчилися плазувати...

не могли лишитися безкарними. Цензура ухвалила конфіскувати цю книжку на 106 сторінок накладом 1200 примірників, але вона майже вся встигла розійтися.

1930 року побачив світ роман Івана Багряного у віршах «Скелька». Офіційною реакцією на роман стала стаття О. Правдюка «Куркульським шляхом» в журналі «Критика», де автор говорить: *«...Від самого початку поет став співцем куркульської ідеології і до сьогодні залишається таким...».* Це стало приводом твори Івана Багряного вилучити з бібліотек і книжкових крамниць.

16 квітня 1932 його вперше заарештували в Харкові й звинуватили «в проведенні контрреволюційної агітації» за допомогою його літературних творів, таких як поема «Ave Maria», історичний роман «Скелька», поеми «Тінь», «Вандея», «Гутенберг», соціальна сатира «Батіг».

Нескорений, він сидів у камері-одиночці харківської в'язниці, де його морили безсонням, голодом, психічними тортурами: *«При першому арешті в ГПУ, по рокові сидіння в камері самотнього ув'язнення, мені пропонували орден, якщо я здамся, засуджу офіційно, в пресі, своє минуле і всіх своїх соратників, і засуджу свою літературну творчість, як класово ворожу, тощо й напишу велику поему про Сталіна. Я все це відкинув геть»,* – згадував Багряний у листі до Дмитра Нитченка – українського письменника в Австралії.

Проте цей арешт був лише початком його поневірянь по тюрмах. Загалом він був декілька разів засуджений, у тому числі й за втечу. Відбував покарання у лагерьх на Далекому Сході і лише 1 квітня 1940 року було

прийнято постанову, в якій відзначалося, що всі свідчення про контрреволюційну діяльність належать до 1928-1932 років, за що він уже був засуджений, а «...інших даних про антирадянську діяльність Багряного-Лозов'ягіна слідством не добуто». Хворий, знесилений, Іван Багряний повертається в Охтирку. Автобіографічні подробиці про арешт, тортури, втечу із заслання й повернення на батьківщину письменник використав у романі «Сад Гетсиманський» (1950).

Радянсько-німецька війна застала письменника в Охтирці. Він одразу пішов в українське підпілля, передислокувався до Галичини. Іван Багряний працював у референтурі пропаганди, писав пісні на патріотичні теми, статті різноманітного характеру, малював карикатури й плакати агітаційного призначення. Одночасно він брав участь у створенні Української Головної Визвольної Ради (УГВР), у розробці її програмових документів.

1944 року він написав один із найталановитіших творів – роман «Звіролови» (згодом відомий як «Тигролови»).

1945 року Іван Багряний емігрував до Німеччини. У 1948 Багряний заснував Українську революційно-демократичну партію (УРДП) і відтоді цілих 17 років – до самої смерті редагував газету «Українські вісті». Письменник був головою Виконавчого органу Української Національної Ради і заступником президента УНР.

Безсумнівне одне: Іван Багряний обрав свою позицію в складних умовах розгортання репресій проти української інтелігенції та не замірявся її змінювати або приховувати.

Багато що міг би розкрити архів письменника, але його було конфісковано. Чи зберігся? Треба шукати. І шукають, доповнюючи життєпис письменника, як це робить Олександр Шугай. Зустрівся він із дружиною Івана Багряного Антоніною Дмитрівною Зосимовою, сестрою Єлизаветою, розшукав примірник книжки «Чорні силуети», чорнові варіанти невідомої досі п'єси, кілька картин Багряного-художника. Студенти-журналісти Київського університету Олег Гаврильченко й Анатолій Ткаченко вперше за багато років опублікували на сторінках журналу «Україна» 1990 року статтю про письменника та уривок із роману «Сад Гетсиманський».

Багато «білих плям» залишилося ще відкрити в життєвій і творчій біографії поета, прозаїка, драматурга, публіциста, громадського і політичного діяча. На щастя, Іван Багряний передав Григорію Костюку на збереження свої рукописи ще у Львові 1944 року. Наче передчував, що його друзі з харківських двадцятих доведеться вголос шкодувати за ним і писати, що українська література втратила *«в розквіті творчих сил насамперед оригінального, вникливого, перманентно неспокійного письменника, поета великої уяви, схвильованої суспільної і душевної напруги, поета самобутнього образно-мистецького бачення світу»*.

Григорій Костюк визначає чотири етапи творчого шляху І. Багряного: 1926-1932 – початок літературного шляху, до першого арешту; 1932-1940 – період ув'язнень і концтаборів; 1941-1945 – період Другої світової війни та окупації України; 1945-1963 – повоєнна доба та еміграція.

Примат мемуарності, документальної вірогідності описаного, мабуть, відіграв значну роль у тому, що роман «Сад Гетсиманський», які «Тигролови», як і лист-пояснення «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», було перекладено англійською, німецькою, французькою, італійською, голландською мовами. Бо то був, власне, перший у світовій літературі художній твір про другий світ «шостої частини світу» – світ внутрішніх тюрем НКВС, концтаборів, етапів, допитів, провокацій...

У письменника-в'язня сталінських концтаборів по війні єдиний шлях – еміграція. Ще Європою котилися хвилі тисяч і тисяч полонених, вигнанців, різного роду переміщених осіб, а Іван Багряний разом із своїми колегами створив восени 1945 року літературно-мистецьке об'єднання українських еміграційних письменників – Мистецький український рух (МУР), яке згодом у США перетворилося в об'єднання українських письменників «Слово» з центром у Нью-Йорку.

На порозі свого передчасного згасання від хвороби вимореного серця і розшматованих сухотами легень Іван Багряний намагався завершити написаний у 1948-1949 роках роман «Людина біжить над прірвою».

Письменник часто хворів по війні. Лікувався від туберкульозу, цукрового діабету, серцевої недостатності, переніс кілька операцій. Це, врешті, й спричинило передчасну смерть письменника: помер Іван Багряний у санаторії Блазієн у Шварцвальді (Німеччина) 25 серпня 1963 року.

На столі залишився лист до Друга. Він – і до нас із вами, шановний читачу.

«Друже мій!

Я вже задихаюсь. Щоб уявити, якого несамовитого напруження нервів і волі треба мені для витримування всієї зливи мерзості (такої безконечної і такої немилосердної), треба взяти лише до уваги, що моя душа від природи – це душа поета і мистця. А значить, вона зовсім не пристосована таку мерзоту витримувати – не має панцира, та все це я витримувати мушу. Мушу! Хто зрозуміє це слово?! Тому я зціплюю зуби, нагинаю голову й іду до кінця мого призначення... Серце кожного поета і романтика мусить іти на Голгофу».

Похований Іван Багряний у містечку Новий Ульм.

Усе життя Івана Багряного покладено на вівтар України. А як він мріяв про неї! Як чекав того дня, коли там, в Україні, розпогодиться – відійдуть зловісні хмари комуністичного тоталітаризму і він повернеться додому. Так переконанно стверджував: *«Я вернуся до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там, по сибірських конццентрах, тоді, коли тоталітарна більшовицька система буде знесена так, як і гітлерівська. Коли НКВС піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький...».*

Висновки

Іван Багряний усе життя біг над прірвою з вірою в людину, прагнучи запалити в ній негасиму іскру, яка б висвітлила шлях із чорної прірви зневіри, приниження і знеособлення в безсмертя. Він поспішав, боровся відчайдушно, знесилювався і знову духовно окрилювався, запалювався гнівом і страждав, охоплений зливою сліз співчуття до людини, спрагою милосердя і невимовного болю серця, піднімав її до висот божественного творення, бо вірив у тріумф людської гідності на пограниччі боротьби і страждань. Інакше не міг, бо з юнацьких літ заповів собі бути тільки людиною.

*Догмати... Істини... Закони... І пенати...
Ну, а для нас – лише один догмат:
Ти будь таким, яким родила мати!*

Сьогодні Іван Багряний вертається в Україну. Сьогодні Україна його вшановує. І стверджується горді слова Багряного, викарбувані на його могилі: «*Ми є. Були. І будем Ми! Й Вітчизна наша з нами*».

Зі здобуттям Україною незалежності література діаспори дедалі більше інтегрується в загальноукраїнський літературний процес, що дає змогу знайомитися із нею широкому загалу читачів. А ознайомленням з біографічними даними того чи іншого художника слова дає можливість пізнати духовне єство людини, дізнатись про те, як ріс, зміцнювався, утворювався (іноді в чужому світі) письменницький талант.

Підготувала Галина Єсюніна,
*завідуюча відділом інформаційних технологій та електронних ресурсів
Хмельницької міської централізованої бібліотечної системи*